

İcracının Elinde Türün Değişmesine Bir Örnek: Kazak Türklerinin “Keklik İle Kuzgun” Dastanı

An Example of Change of Genre in the hands of the performer. Kazakh Turks Dastan of “Partridge and Raven”

Dr. Seyfullah YILDIRIM *

Özet :

Bugün hâlâ canlılığını devam ettiren zengin bir sözlü geleneğe sahip olan Kazak Türkleri arasında yaygın olan anlatı türlerinden birisi de dastanlardır. Türkiye Türkçesinde “halk hikâyesi” olarak adlandırılan dastan kavramı Kazak Türklerine Farsçadan geçmiştir. Genel anlamda kıssa, masal, hikaye vb. konuların kaynaklık ettiği dastanlar gelenekte manzum olarak dombıra eşliğinde veya belirli bir ezgiyle icra edilmişlerdir. Çalışma konumuz olan “Keklik ile Kuzgun” dastanına temel olan konular efsane özelliği göstermekte insanken şekil değiştirerek keklik, kuzgun ve saksagan olan hayvanların bu dönüşümünü hikâye etmektedir. Çalışmamızda önce dastan kavramı üzerinde durulmuş sonra metnin değerlendirilmesi yapılmış ve çalışmanın sonunda da incelemeye esas olan dastan metni verilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kazak Türkleri, Keklik ile Kuzgun, Dastan, Halk hikâyesi, Efsane.

Abstract

Even today, the continued vitality of a rich oral culture has a tradition of the Kazakh Turks are the dastans in one of the most common types of narrative. In Turkey Turkish “folk tale called” epic concept of the narrative form that corresponds to the Persian culture has passed Kazakh Turks. In general, stories, fairy tales, stories of epic tradition as the source of such issues as the verse or a particular tune, accompanied by Dombıra were performed. Our study subjects, the “Partridge and Raven” epic legends feature topics that are essential to the show by changing the way human, partridges, ravens and magpies are stories of animals that this transformation. Our work has focused on the concept dastan before the assessment is made, then the text.

Keywords: Kazakh Turks, Partridge and Raven, Dastan, Folk tale, Legend.

* Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fak., Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, seyfiyildirim@gmail.com

Giriş :

Uzun yıllar boyunca yaylak-kışlak hayatı yaşayan ve XX. yüzyılın ilk yarısında Sovyet Rusya siyasetinin neticesinde yerleşik hayata geçmek zorunda kalmış olan Kazak Türkleri zengin bir sözlü kültür hazinesine sahiptirler. Kaynağını doğrudan yaşam tarzının getirmiş olduğu sözlü kültür hazinesinden almamakla birlikte bu kültürün getirmiş olduğu icra zenginliğiyle farklı bir hüviyet kazanmış olan türlerden birisi de dastanlardır. Kazak Türkleri ya da Orta Asya'da yaşayan diğer Türk topluluklarının folklor ürünleri üzerine yapılan çalışmalarda olduğu gibi dastanlar üzerine yapılan ilk çalışmalarda Çarlık Rusya döneminde Rus kökenli araştırmacılar, tarihçiler ve coğrafyacılar tarafından yapılmıştır.^{1*} Yani folklor çalışmalarına başlanmasının temelinde Türk topluluklarının ve bu topluluklar içerisinden çıkan aydın kişilerin kendilerini tanımlama ve farklılıklarını ortaya koyma çabası görülmez. Bu zamanda yapılan çalışmaların temelinde Çarlık Rusya'nın bir rejim siyaseti olarak benimsediği, kendi sınırları içerisinde yaşayan diğer milletleri ve toplulukları rahat bir şekilde yönetebilmek için onları daha iyi tanıma siyaseti yatmaktadır (Ğabdullin, 1996,12-13).

Dastanlar temelde Kazak kültürüne doğu edebiyatından geçmiş olmakla beraber halk muhayyilesinden, yazılı edebiyattan ve anlatıcılardan da etkilenerek ilk hallerinden farklı bir hüviyet kazanmışlardır. Kazak Türklerine dastan kavramının bugün Kazakistan'ın da içinde bulunduğu coğrafyanın Deşt-i Kıpçak olarak adlandırıldığı zamanlarda Fars edebiyatı ve folklor örnekleriyle birlikte geldiği kabul edilmektedir. Burada Fars kültürü aracılığıyla gelmesi dastanların sadece Fars kültürüne ait unsurları barındırdığı anlamına gelmemelidir. Özellikle dinle ilgili hikâye ve kıssalar ile Bin Bir Gece Masallarının da Kazak kültüründe geçtiği ve Kazak icra geleneğine uygun olarak manzum bir biçimde icra edildikleri görülmektedir. Mensur türlerin manzum olarak icra edilmeleri XIX. yüzyıl Kazak folklorunda yaygın bir gelenek halini almıştır. Bu zamanda özellikle okuma yazmayı bilip belirli bir dinî tahsil görmüş olan icracılar duydukları ya da okudukları çoğu metinleri ister masal, ister kıssa isterse herhangi bir hikâye olsun herhangi bir ayırma gitmeden jira (destane, dastana) dönüştürerek icra etmişlerdir. Äwezov'a göre bu şekilde icra edenlerin çoğu din konulu şiir söyleyen akınlardır (Äwezov-İsmayilov 1957: XI). Fars kültüründe dastanlar ya sadece manzum ya da sadece mensur olurken Kazak geleneğinde temelde manzum olmakla beraber aralarında mensur kısımlarda bulunmakta ve kesinlikle dombıra^{2*} eşliğinde icra edilmektedir. Fakat XIX. yüzyılın sonunda yayımlanmış olan dastanları halk arasında bilgili ve tahsilli insanlar dombirasız ama belirli bir ezgiyle okumuşlardır. Bu alışkanlık XX. Yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir (Qasqabasov-Äzibayeva, 2004: 10-11).

Dastanlar XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla XX. Yüzyılın ilk çeyreğinde Kazan, Ombı, Taşkent ve Moskova vb. şehirlerde "qiyssa" ve "hikaya" adı altında Arap

¹ * Kazakistan'da ve Türkiyede Kazak Türklerinin dastancılık (halk hikâyesi) geleneğiyle ilgili yapılan çalışmalar için bk. (Çetin, 2003: 1-6)

² * Dombıra: Geleneksel üç telli Kazak müzik aleti.

harfleriyle Kazak Türkçesinde yayımlanmışlardır. Bu terimler o günün şartlarında hem kahramanlık destanı hem de Türkiye Türkçesinde halk hikâyesi dediğimiz türün karşılığı olan dastanları karşılayan ortak bir kavram olarak kullanılmışlardır. Yayımlanmış olan bu eserlerin içinde dastanlar özellikle de aşk konulu, hikâyelik ve dinî dastanlar önemli bir yekûn teşkil etmektedirler. Sovyetler Birliği döneminde dastan türü hem muhteva hem de işleviyle resmi ideolojinin getirmiş olduğu hükümet siyasetinin bir sonucu olarak yayımlanmamış ve incelenmemiştir. Örneğin 1917-1990 yılları arasında dastanların sadece dört cildi yayımlanmış fakat Kazak âlimleri bunların içerisinde sadece aşk konulu dastanları incelemiştir (Äzibayeva, 2009:3). Rahmanqul Berdibay dastanların bu dönemdeki durumunu şu şekilde dile getirir:

Bu dönemde uzun yıllar boyunca din ve özellikle de İslam dini ile ilgili şeylere yasak geldiği için halkın bu dastanları okumak şöyle dursun onların varlığından bile haberleri olmamıştır. Bu sebeplerden dolayı dinin hem pratikleri hem de tarihleri öğrenilmemiş ve sayısız hazine arşiv köşelerine terk edilmiştir. Bu zamanda dini kitapları toplamak değil onları ortadan kaldırmak bir gelenek haline gelmiş ve camilerin ortadan kalkmasıyla beraber orada saklanan kitaplar da yok olmuştur (Berdibay, 2005: 332).

Dastanlar; hacim bakımından büyük olmaları, mazmun ve kompozisyon olarak karışık bir yapıya sahip olmaları, bir anlatıda birden fazla türün yer alması, hadiselerin genel olarak olağanüstü olaylarla süslü ve girift olması, başkahramanın romantik ya da kahramanlık yönü gibi özellikleriyle diğer türlerden ayrılır. Kaynağını Doğu milletlerinden almış olan Kazak dastanları olayların geçtiği mekân bakımından Kazak folklorunun geleneksel diğer türlerinden ayrılır. Kazak folklorunda olaylar genellikle bozkırda, dağ içinde, sazlıklar arasında yani açık tabiatta gerçekleşirken dastanlarda şehirlerde, padişahın sarayında veya şehir pazarında geçer. Kahramanın mücadelesi bazen bozkırda gerçekleşmekle beraber bu yerler de genelde ülke toprağı ya da şehrin yanı başındadır. Dastanlarda başkahramanın seferi ve başından geçen olaylarda farklıdır. Dastan kahramanlarının başlarından geçen olayların mekânı da periler veya cinler padişahlığında maymunlar ile zencilerin ve nice türlü mahlûkların yaşadığı fantastik yerlerde geçmektedir. Ayrıca kahramanların teke tek savaşları da özel meydanlarda yine kahramanların cezalandırılması da özel alanlarda ve kalabalığın önünde gerçekleştirilir (Qasqabasov-Äzibayeva, 2004: 11-12). Bunun sebebi elbette türlerin oluşturulmuş olduğu toplumla ilgilidir. Doğu toplumlarından gelen dastanlardaki mekânın farklı olması o toplumların yaşayış tarzından kaynaklanmaktadır.

Sovyetler Birliğinin dağılıp Kazakistan Cumhuriyeti'nin kurulmasından sonra toplumda olumlu yönde değişmeler olmuş ve ruhanî mirasın birçoğuna halk yeniden sahip çıkarak uzun yıllar boyunca eksikliği hissedilen şeylerin yerleri doldurulmaya başlanmıştır. Bu dönemde yapılan ilmi çalışmalar neticesinde Kazak Türklerinin zengin kültür mirasının bir parçası olan dastanlar incelenmeye başlanmış ve bu şekilde “dastandıq epos” kavramı kalıplaşarak Kazak dastanları

içinde yerine almıştır. Äzibayeva, Kazak Destanlarını: 1. Köne Epos (Eski-Arkaik Destan), 2. Kahramandıq epos (Kahrmanlık Destanı), 3. Ğaşıqtıq/ Romandıq Epos, (Äşk Konulu Destanlar), 4. Tariyhı Epos (Tarihi Destan), 5. Dastandıq Epos, (Dastanlık Destan) olmak üzere beş gruba ayırmış ve Dastandıq eposların ortaya çıkış zamanları ve türsel özelliklerinden yola çıkarak bu türün Kazak destanlarının diğer türlerinden daha sonra oluştuğunu ortaya koymuştur (Äzibayeva, 2009: 3-4). Äzibayeva Rusça olarak kaleme almış olduğu “Kazahskiy Dastannıy Epos” isimli çalışmasında ise Kazak Dastanlarını Religiozniye (Dini), Novelliçeskiye (Hikayelik), Romaniçeskiye (Romantik/ Äşk Konulu) ve Skazoçniye (Masalsı) dastanlar olmak üzere dört gruba incelemiştir (Äzibayeva, 1998: 20).

İnceleme konumuz olan “Keklik İle Kuzgun” dastanı da bünyesindeki masalsı motiflerin ağırlıkta olmasından dolayı masalsı dastanlar sınıfına dahil olmaktadır. Masalsı dastanlarla ilgili olarak Qasqabasov ve Äzibayeva birlikte kaleme aldıkları “Qazaq Dastanları” adlı makale de şu bilgileri verirler: “Masalsı dastanlar genel olarak Kazak kültürüne ait konuları işlemekle beraber dinî-kitabî hikâyelerden faydalanmışlar ve gerçek hayatta olan olayları da anlatmışlardır. Masalsı dastanlara eski efsanelerle hikâyeleri temel teşkil etmiş ve bu konular doğru toplumlarının dastan poetikasıyla ve Kazak Türklerinin dastan geleneği birleştirilerek icra edilmiştir. Dastanlaştırma geleneği Sovyetler Birliği döneminde de devam etmiştir. Bu dastanların temelinde olağanüstülük olanlar XIX. yüzyılda, toplumsal hayatla ilgili gelenekler olanlar ise XX. Yüzyılda dastana dönüşmüştür. Örneğin XIX. yüzyılda oluşan masalsı dastanların mazmunları farklılık göstermekle beraber genel anlamda olay örgüsü şu şekildedir:

1. Çocuksuz ana-baba, kahramanın olağanüstü doğumu ve büyümesi,
2. Kız ile delikanlının rüya yoluyla birbirilerine âşık olmaları,
3. Delikanlının kızı aramaya çıkması, kızın köyüne gelmesi ve ikisinin karşılaşması,
4. Delikanlı ile kızın kaçması, peşlerinden gelenlerin yetişmesi,
5. Peşlerinden gelen askerler ile delikanlının savaşıması, yenmesi ve yurduna sağ salim dönmesi.

Dastanlar kız ile delikanlının kavuşması ve neticesinde toy yapılmasıyla son bulur.

İnceleme konumuz olan “Keklik ile Kuzgun” adlı dastanda bünyesinde bulunan masalsı unsurların fazlalığından dolayı masalsı dastanlar sınıfına dâhil olmaktadır.” (Qasqabasov- Äzibayeva 2004: 19-20).

Dastanın Özeti:

Eski zamanlarda Kuzgun adlı bir han varmış, Karga da onun askeriymiş. Kuzgun, zamanın en kuvvetli ve en zalim hanıymış. Han bir gün ölümsüzlük ilacını aramaları için maiyetindeki herkese emir göndermiş ve halk ilacı aramaya baş-

lamış. Aramaya katılmayanlar ise han tarafından cezalandırılmış. Canlılar onun zamanından itibaren zorluk çekmeye ve korkmaya başlamışlar. Bugün hayvanların bir kısmında görülen temel davranışların sebebi hanın o zaman yaptığı zulme dayanmaktaymış. Ölümsüzlük ilacını aramanın peşinde yıllar geçmiş ve halk gam ve kedere gark olmuş. Hanın bu emrini halktan farklı olarak ala elbise giydirmiş olduğu “Sawıs” adlı habercisi her yere ulaştırıyor ve onlardan ilacı arayanları ve aramayanları hana haber veriyormuş. Han bunun sözünden çıkmıyor ve neyi kötülese ona inanıyormuş. Bundan dolayı han onun “Sawıs” adlı ismine “qan/kan” ı da eklemiş ve onun adı “Sawısqan” yani “Saksağan” olmuş. Saksağan o zamandan beri kuzguna; “Bu taraftan ses geliyor” diyerek cıvıldaşıp duruyormuş. O zamanlar yaklaşık yüz elli yaşında olmasına rağmen yirmi yaşındaki delikanlı görünümünde olan ve “Kiyeli/ İyeli” denilen yaz kış yeşil olan bir yerde yaşayan “Ular/keklik” adlı bir kişi varmış. Keklik, Hanın sözünü dinlemeyerek ölümsüzlük ilacını aramaya gitmemiş ve bu haber hana ulaşmış. Saksağan onu alarak hanın huzuruna getirmiş. Keklik, hana, onun gibi zalimin emrini dinelemeyeceğini, söylemiş. Han’ın emriyle cellatlar kekligi kamçulamaya başlamışlar ve alnı yarılan keklığın akan kanı yere damlamaya başlamış. Bu esnada bir zelzele olmuş ve keklik yaşlı bir kuşa dönüşerek uçup gitmiş. Kuzgun Han’ın sarayı ve her şeyi kaybolmuş ve kendisi de kargaların arasına karışmış ve kargalardan sadece gagasının renginden ayırt edilebilen bir kuşa dönüşmüş. Kuzgun nihayetinde keklığın yere dökülen kan lekelerini gagalamaya ve saksağanda etrafında cıvıldaşarak uçmaya başlamış. Kuzgunun bu hali bugüne kadar değişmemiş ve keklığın kanını gagalamasından dolayı ömür boyu onun işi leş arayıp durmak olmuş. Yediği dayanın izleri keklığın vücudu benekler olmuş ve alnından akan kan da başında kızılık olarak kalmış. Keklik, o zaman yaşamış olduğu kötülükler aklına geldiğinde bugün bile hâlâ ötermiş ve vücudunun çok fazla büyümemesinin sebebi de o zaman uğradığı bu ezalardanmış.”

Keklik ile Kuzgun Dastanı

Tamamı iki yüz kırk dört mısra olan bu metnin ilk defa ne zaman ve kim tarafından oluşturulduğu bilinmemektedir. İlk hali mensur olan bu metin Çin’de yaşayan Kazak akınlar/ *icracılar* tarafından XIX. veya XX. yüzyılda manzum hâle dönüştürüldüğü düşünülmektedir. Anlatının bilinen başka bir nüshası bulunmamaktadır. Elde bulunan metni jır/ *şiiir* şekline getirerek halk arasında yayılmasını sağlayan kişi Käkim Tölewbayulı’dır. Metin ilk defa Çin’de yaşayan Kazaklar tarafından çıkarılmış olan “Mura” adlı derginin 2004 yılındaki ilk sayısında yayımlanmıştır. Aynı anlatı daha sonra düzenlenerek Kazakistan’da çıkmış olan Babalar Sözi adlı serinin otuzuncu cildinde tekrar basılmıştır (Qosan, 2006: 362-363).

Metin, anlatıcının okuyucu/dinleyicilere insanın ve dünyanın eski hali nasıldı, bugünkü gibi miydi sorusunu yöneltmesiyle başlamaktadır. Anlatıcı daha sonra anlatacağı olay hakkında bilgi verir ve hadisenin kendi başından geçmediğini, bunu halk arasında duyduğunu söyler. Anlatıcı icraya başlarken anlatıdaki olayların çok eski zamanda meydana gelmiş olduğunu vurgulamak için “Vakit Qarınbay’ın za-

manı mıymış” şeklinde bir girişle başlar. Burada geçen Qarınbay sözcüğü Qarın Bay yani Karun ve zengin anlamına gelen bay sözcüklerinden oluşmuştur. Karun hakkında Kur’an’ın Kerim’de Kasas suresi 76-83 ayetler arasında, Ankebût suresinin 39. ayetinde ve Mü’min suresinin 24. ayetlerinde bahsedilir. “Şüphesiz Karun, Musa’nın kavminden ide de onlara karşı azgınlık etmişti. Biz, ona öyle hazineler verdik ki doğrusu anahtarlarının taşınması kuvvetli bir topluluğa ağır geliyordu. Hani Kavmi ona demişti ki: Şımarma! Şüphesiz ki Allah şımarıkları sevmez... Derken biz onu da sarayını da yerin dibine batırdık (Kasas 76 ve 80).” “Karun edebiyatta ise zenginlik ve cimriliğin sembolü olarak kullanılmıştır (Pala, 1995: 313).” Metinde Karun’un kullanılmış olması biraz sonra anlatılacak olan olaya bir gönderme niteliği taşımaktadır. Anlatıdaki ana kahramanlardan biri olan kuzgun da zamanın en güçlü ve en zengin hanıdır. Karun’da aynı şekilde hükümdarlık sıfatı olmamasına rağmen zamanın en zengin adamıdır. Anlatıcı burada bu ismi kullanarak zenginliğin de hükümdarlığında geçici olduğunu Allah(c.c)’in Karun’u tüm zenginliğiyle beraber helak etmesi gibi kuzgunun da yaptıklarını yanına bırakmayarak bir kuşa dönüştürdüğünü okuyucuya bildirmek ister. Dastanda keklığın yaşadığı yerin adı Kiyeli/ İyeli olarak geçmektedir. İye kelimesi bir yerin ya da şeyin sahibi ve koruyucusu anlamına gelmektedir. Bir yerin iyeli olması ise o yerin sahipli olduğu ve o sahibi tarafından bulunduğu manasına gelir. Keklik Kiyeli adlı yerde yaşadığı için yüze elli yaşında da olsa yirmi yaşındaki bir delikanlı gibi görünmektedir. Ayrıca metinde Kiyeli adlı yer, yeryüzü cenneti olarak da nitelendirilmektedir. Bu özelliklerine bakıldığında Kiyeli adlı yerin kutsal olarak kabul edilerek eski Türk dinine ait inanç unsurları sonraki dönemde de varlığını devam ettirdiği görülmektedir.

Keklik ile Kuzgun dastanı manzum bir yapıya sahiptir ve bünyesinde farklı anlatı türlerine ait özellikler barındırmaktadır. Burada dastana temel olan esas unsur efsanedir. Efsanenin masal üslubunda verilmesi ve anlatının uzun olması ona masal özelliği de katmıştır. Ama metnin başında anlatıcı olayın geçiş zamanıyla ilgili olarak “Qarınbay/ Karun’un” zamanını zikretmesi metni tarihi bir hüviyete büründürmüş ve bundan dolayı da masal türünden uzaklaştırarak kıssa ve hikâye havası vermiştir. Metnin dastanla ilişkisi ise icra ediliş şeklindedir. Metnin giriş kısmında anlatıcı:

Bu benim halk arasında duyduğum,
Demiyorum gördüm, kendi başımdan geçti.
Bilinen keklik (ile) kuzgun iki kuşu
Dastan edip hadiselerini açıklayayım.

Diyerek aslında metnin temelde halk arasında mensur bir şekilde yaşadığını ve bu mensur metni kendisi alıp, icra yeteneğine bağlı olarak manzum bir dastan haline getirdiğini söylemektedir. Bu yöntem Kazak Türklerinin folklor geleceğinde yeni bir şey olmayıp bir nevi gelenek haline almış bir alışkanlık olduğu söylenilebilir. Özellikle XIX. yüzyılın sonu ile XX. Yüzyılın başında herhangi bir masal metnini alarak onu jır şeklinde ve dastan ya da destan türünde icra etmenin

örnekleri Kazak folklorunda mevcuttur (Yıldırım, 2012: 142-164). Bu örneklerin bazılarında anlatıcı masal metnine herhangi bir müdahalede bulunmadan doğrudan manzum hale getirirken bazılarında ise metne bölümler ve epizotlar ekleyerek anlatıyı genişletmiş ve bir nevi destan formatına uygun hale getirmiştir. Özellikle mensurdan manzuma yapılan birebir aktarmalarda anlatıya destan ya da destan ismini vermekten ziyade aynı anlatının “*manzum varyantı*” ya da “*manzum masal*” denmesinin daha uygun olacağı kanaatindeyiz. Çünkü farklı Türk topluluklarında bunun değişik örneklerini görmek mümkündür. Anlatının mensurdan manzuma dönüşmesi onun tür olarak değiştiği anlamını taşımamaktadır.

Keklik ile Kuzgun dastanı keklik, kuzgun, saksağan ile diğer bazı hayvanların nasıl meydana geldiklerini ve onlardaki bazı değişikliklerin nasıl oluştuğunu açıklayan bir efsaneden oluşmaktadır. Bilim âleminde en çok kabul gören Grimm Kardeşlerin tanımına göre efsane; “*Gerçek veya hayali muayyen şahıs, hadise ve yer hakkında anlatılan bir hikâyedir* (Sakaoğlu, 1992: 9).” *Kendine özgü bir üslubu kaplamış, kurallı biçimleri olmayan, düz konuşma dili ile bildirilen bir anlatı türüdür* (Boratav, 1982: 98).” Saim Sakaoğlu ise efsanenin özelliklerini şu şekilde tarif eder: “*Şahıs, yer ve hâdiseler hakkında anlatılan, anlatılanların inandırıcılık vasfı olan, umumiyetle şahıs ve hâdiselerde tabiatüstü olma vasfı görülen ve belirli bir şekli olmayan, kısa konuşma diline yer veren bir antlı türüdür* (Sakaoğlu, 1992:10).” Türk Efsaneleri Boratav tarafından; Yaratılış (oluşum ve dönüşüm), Tarihlik, Olağanüstü Kişiler, Varlıklar ve Güçler Üzerine ve Dinlik efsaneler olmak üzere dört ana başlık altında incelenmiştir (Boratav, 1982:113). Keklik İle Kuzgun dastanı adlı metin efsaneye göre daha uzun bir olaylar silsilesini kapsamakta ve hadiseler masal üslubunda meydana gelmektedir. Anlatıdaki temel kahramanlardan biri olan kuzgun, zamanın en zalim ve en güçlü hanıdır. Bazı hayvanların kendi türlerine özgü olan davranışlarının temelinde kuzgunun yapmış olduğu zulüm bulunmaktadır. Metne göre bu davranışlar şunlardır: “Balıkların suya girmesi, karıncanın yuva yapıp saklanması, kedi ile köpek arasındaki düşmanlığın başlaması, kırlangıcın yılan gördüğünde çığlık atarak ötmesi, tavşanın korkmaya başlaması, av hayvanlarının insanların yaşadığı yerlerden uzaklaşması, tavuğun her zaman ötmesi, tilkinin sağa sola kıvrılarak yürümesi, kartalın yuvasını doruklardaki kayalıklara yapması, kurdun hayvanlara saldırmaması, ayı ile kaplanın kibirlenmesi, kuşların bazılarının dağları mekân tutup bozkırda kışlaması, baykuşun o zamanki gördüğü sıkıntıdan dolayı bugün bile ağlaması.” Metin hayvanların kendilerinde ve davranışlarında meydana gelen birtakım değişiklikten dolayı etiyolojik bir karakter taşımaktadır. Etiyolojik karakter, mit, efsane ve masalarda görülür. Etiyolojik kökenli olan mitlerdeki temel unsur inançtır. Dinleyici ya da okuyucu olaya inanmaktadır. Etiyolojik masallar genel anlamda hayvan masallarında görülür. Etiyolojik karakterli masallardaki temel unsur alegoridir ve hem anlatıcı hem de dinleyici olaya inanmamaktadır. Bu masalların öne çıkan temel özelliği güldürme olduğu için çocuklara hitap eden bir tür olarak da düşünülmektedir. Bu masalarda bazı hayvanların fiziksel özelliklerindeki farklılığın nedeni anlatılır. Örneğin “Tavşanın kuyruğu neden kısa, tilkinin kuyruğu neden uzun” gibi (Qasqabasov, 2002, 2004). Etiyolojik

masallardaki hayvanların masalda kendi asli suretlerinde oldukları görülür. Hayvan başlangıçta insan ya da farklı bir türken bir dua ya da beddua, özellikle ceza ya da cezadan kurtulma, neticesinde bugün bildiğimiz şekline kavuşmamıştır. Bu masalarda tavşanın kuyruğunun kısalığını veya bir Altay masalında olduğu gibi saksığının leş ya da çöpleri gagalarken bir defa gagalayıp sonra birkaç kez etrafa bakmasının sebebinin hangi olaydan kaynaklandığı açıklanır (Dilek, 2008: 338).

Etiyolojik unsurlar efsanelerin içerisinde ise yaratılış (oluşum-dönüşüm) efsanelerinde görülür. Yaratılış efsanelerinin temel kaynağı mitlerdir. Mitler her zaman bir yaratılışın öyküsünü anlatır (Eliade, 2001: 15-16). Yaratılış efsanelerinde mitolojik kökler ön plana çıkar ve bunları mitlerden ayırmak oldukça güçtür. Mitolojik köklü efsaneler insan zihni geliştikçe halk üzerindeki özelliklerini yitirmiş ve fonksiyon değiştirerek inanç olmaktan çıkıp terbiyevi bir karaktere bürünmüşler ve efsane olarak varlıklarını devam ettirmişlerdir. Bu efsaneler diğer efsanelere göre daha eski zamanlarda oluşmuşlardır (Ergun, 1997: 42). Yaratılış efsaneleri, özellikle oluşum efsaneleri, etiyojik yani açıklayıcı yönleriyle mitlerden kopmuş parçacıklar olduğu görülmektedir. Dönüşüm efsanelerinde canlı veya cansız varlıkların bir başka şekle girmesi, yani önceki varlığın yerine başka bir varlığa dönüşmeleri kastedilir. Canlı veya cansız nesnelere kendi şekillerinden bir başka şekle girmeleri dönüşüm anlamına gelir (Önal, 2003, 34-37). Burada dönüşüm kavramıyla karşımıza çıkan temel motif şekil değiştirir. Şekil değiştirme; *“Canlı veya cansız unsurların bir üstün güç tarafından cezalandırılması veya bir felaketten kurtarılması için o andaki şekillerinden saha farklı bir şekle dönüştürülmesidir. Değişikliğin temel sebebi cezadır; felaketten veya sonu felakete varabilecek bir tehlikeyden kurtarma ikinci derecede kalır (Sakaoğlu, 1980: 28-29).”* Şekil değiştirme mitlerinde de görülür. Mitlerdeki şekil değiştirme kademeli bir şekilde meydana gelir ve şekil değiştiren varlık daha sonra ilk hâline dönebilir. Efsanede ise şekil değiştirme birden olur ve eski hâle dönüş mümkün değildir. Ayrıca efsanede şekil değiştirmeye ait elde nesnel bulgular vardır. Metinde anlatılan efsanede keklığın vücudundaki benekler yediği dayaktan; başındaki kızılık için akan kanından oluşmuştur.

Keklik ile Kuzgun dastanındaki temel olaylarda dönüşüm efsaneleri özelliği taşımaktadır. Keklik, kuzgun ve saksığının insanken hayvana dönüşme süreçleri anlatılır. Zalim bir han olan kuzgun keklığe işkence ederken ansızın bir zelzele olur ve birden bire bugün bildiğimiz manadaki kuzguna dönüşerek keklığın yere dökülen kanını gagalamaya başlar. Kuzgunun bugün leş arayıp durmasının sebebi keklığının kanına susamışlığındandır. Keklik ise Kuzgun’un kendisine yaptığı eziyetler ve yediği dayaktan dolayı vücudu beneklenir ve yarılan alnındaki kan lekeleri başının tepe kısmında bir kızılık olarak kalır. Metinde geçen olumsuz tipleri temsil eden kuzgun, karga ve saksığının temel özellikleri leş yemeleridir. Ayrıca gagasının siyah olmasının dışında karga ile kuzgun arasında bir fark bulunmamaktadır. Halk muhayyilesi karga ile kuzgunun benzer kuşlar olmasından dolayı metinde kuzgunu han yaparken kargayı hanın askeri, saksığanı ise habercisi yapmıştır. Saksığının bugünkü hale gelmesinin nedeniyle ilgili metinde detaylı bilgi verilmemekle birlikte han tarafından ona halktan farklı olarak ala elbise giydiril-

diği ve hanın ona “gözcüm” dediği vurgulanmaktadır. Saksaganın o gün giymiş olduğu ala elbise nedeniyle kuşa dönerken karga ve kuzgundan farklı olarak vücudunda alalık meydana gelmiştir. Bugün saksaganın vücudundaki alalığın sebebi kuzgun tarafından kendisine giydirilen ala elbiseden dolayıdır, denilerek alalığın sebebi açıklanmıştır. Saksaganın ismi metinde başlangıçta “*kurutulmuş deri gibi olmuş, kurumuş kat kat olmuş kir* (Qazaq Ādebi Tilinin Sözdigi, XIII, 2011: 38).” manasına gelen “sawıs” olarak geçer ve han tarafından onun ismine “qan/kan” eklenir ve böylece sawısqan yani saksagan olur. Onun ismi kir ve kanın bir araya gelmesinden oluşur. Halk arasında başkasının sırtından geçinin kişilere de “saksagan” denilmektedir. Saksagan Kazak Türkleri arasında ihtiyatlı ve tedbirli bir kuş olarak bilinir (Qazaq Ādebi Tilinin Sözdigi, XIII, 2011: 38). Bu özelliğinden dolayı efsanede ona kuzgunun gözcüsü, habercisi olma vasfı verilmiştir. Efsanede keklik, kuzgun ve saksaganın nasıl dönüştükleri ve kendilerinde bulunan ayırt edici özelliklerinin sebebi anlatılmaktadır.

Sonuç

Türk dünyasının zengin bir sözlü kültür mirasına sahip topluluklarından biri olan Kazak Türklerinin sözlü anlatı türlerinden birisi de dastanlardır. Dastanlara esas teşkil eden konulardan bazıları Doğu milletlerinin edebi folklor örneklerine bazıları ise dinî temelli kıssa ve hikâyelere dayanmaktadır. Dastanlar anlatıcıların elinden birtakım değişikliklere uğrayarak Kazak folklorunda kendine has birtakım özellikler kazandığı görülmektedir. Anlatıcı duymuş olduğu bir anlatıyı (hikâye, kıssa vb.) alarak bunu manzum bir hâle getirmiş ve dastan hüviyeti kazanmasını sağlamıştır. Dastanlara bazen masal ve efsane gibi türlerin de kaynaklık ettiği görülmüştür. Keklik ve Kuzgun dastanı efsanelerin dastanlara kaynaklığı konusunda güzel bir örnek teşkil etmektedir. Sonuç olarak sözlü anlatı türlerinin genel geçer ve değişmez kurallarının olmadığı görülmüştür. Keklik ile Kuzgun dastanı güzel bir örnektir. Bir türü adlandırmak için onun şekilsel özellikleri tek başına yeterli olmayabilir. Bu anlatıda olduğu gibi olayların manzum ve masal üslubu içerisinde dastan şeklinde icra edilmesi anlatının temelindeki efsaneyi değiştirmemiştir. Dastanın bütünü de anlatılan olaylar sebep sonuç ilişkisi içerisinde cereyan etmiş; keklik, kuzgun ve saksaganın nasıl meydana geldikleriyle ilgili mitolojik karakterli bir yaratılış efsanesini bize sunmuştur. Ayrıca bu metin iye kavramı ve etiyolojik özellikleri ile Türk kültürü, Karun isminin geçmesi ile İslam kültürü, kavramı almasından dolayı Fars kültürü, icra ve konu açısından İslam sonrası Kazak Türk kültürü dairesine ait özellikler göstermektedir.

ULAR^{3*} MEN QUZĞIN (KEKLİK İLE KUZGUN)^{4*}

Mıqtısın, bilimdisin adam bugün,

Biraq ta esinde me sonaw küniñ?

Jarıqtın qaşan uqtın qasiyetin,

Parqın da qaşan uqtın qarañğımın?

Tabındın alğaş kimge qulşılıq qıp,

Sol kezde küyi ne edi tirşiliktin?

Alğaşa-aq osılay bop jaraldın ba,

Biri qala, al biri qırşılıq bop?

Damıdıq dersin bälkim eñbektenip,

10. Turğan ba bul dünüye teñ bop berik.

Jazılğan tariyxtardan uñınbasaq,

Bul künde burınğınja senbes te edik.

Tariyxtı arğı-bergi qozğağanda,

Dünüye jaralğalı az zaman ba.

Waqt öte-öte bari özgergen,

Qustar da, jändikter de, adamdar da.

Bul meniñ xalıq awzınan estigenim,

Demeymin körıp bastan keştim özim.

Äygili ular, quzğın eki qustı,

20. Dastan qıp uwaqıyğasın şeştiremin.

Mölşeri Qarınbaydın kezi me eken,

Oqırman, qiyal deme, sözime sen.

Sol kezde quzğın degen bir xan boptı,

Qazirgi qara qarğa şerigi eken.

Kuvvetlisin, bilgilisin adam bugün

Fakat aklında mı o günün?

Aydınlığın ne zaman anladın vasfını

Farkını ne zaman anladın karanlığın?

Tapınıp ilk önce kime kulluk ettin,

O vakitte nasıl idi hayatın?

İlk önce bu şekilde mi yaratılmıştın,

Biri şehir biri de bozkır olup?

Geliştik dersin belki çalışarak,

Bu dünya durmakta mı sağlamca aynı şekilde.

Yazılmış tarihlerden anlamasak,

Bugün geçmişe de inanmaz idik.

Tarihe ileri geri baktığımızda,

Dünya yaratılalı az zaman mı olmuş.

Vakit geçtikçe her şey değişmiş,

Kuşlar da böcekler de insanlar da.

Bu benim halk arasında duyduğum,

Demiyorum gördüm, kendi başımdan geçti.

Bilinen keklık (ile) kuzgun iki kuşu

Dastan edip hadiselerini açıklayayım.

Vakit Qarınbay'ın zamanı mıymış,

Okuyucu hayal deme sözüme sen.

O zamanlar Kuzgun denilen bir han varmış,

Şimdiki kara karga askeriymiş.

³ * ular: Dağ doruklarını mekân edinen, eti lezzetli, iri bozca bir kuş, keklık, Latince Tetraogallus Altaicus. **Qazaq Ādebi Tiliniñ Sözdigi**, XIV. Tom, Almatı, 2011, s. 707.

⁴ * **Babalar Sözi**, 30. Tom, Foliant Baspası, Astana, 2006, s. 176-183.

*Mekeni osı Aziyya sileminde,
Mansap ta, en baylıq ta bir özinde.
Sol edi ol zamannıñ mıqtısı da,
Sol eken zulımdardıñ tiregi de.*

Mekânı bu Asya sıradağlarının bittiği yerde
Mansıp da zenginlikte sadece kendisinde.
O idi o zamanın en kuvvetlisi de,
O idi zulümlerin direği de.

*Qattı bop xan jarlığı, xan aybarı,
30. Salıptı san qıyğılıq, san oyrandı.
Bezdirgen san jandını tirşilikten,
Ömirmen qoştastırğan talaylardı.*

Sert olur han emri, han heybeti,
Pek çok kıyım pek çok yıkım yapardı.
Yaşamaktan bezdirmişti sayısız insanı,
Çoklarını hayatla vedalaştırmıştı.

*Ol kezde jerdiñ beti tegis edi,
Jıra, dön, delinbeytin eniş, öri.
Osı xan “taw men tastı üydirdi”,
Dep jürsek jaratıptı ne küş onı.*

O vakitte yeryüzü düz idi,
Derecik, tepecik, iniş, otlak denilmiyordu.
Bu han “dağ ile taşı toplatmıştı”
Desek onu nasıl güç yaratmıştı.

*Xanğa tän barlıq baylıq, bar suluwlıq,
Eşbir jan ayta almaptı qarşı türıp.
Uşırıp jawızdıqtıñ jarasına,
40. Baq tayıp, qıyılıptı sansız ümit.*

Hana layık tüm zenginlik, tüm güzellik,
Hiç kimse bir şey diyemiyordu karşı durup.
Uğrayıp yavuzluğun yarasına,
Talihsizliğe uğrayıp kırılmıştı sayısız ümit.

*“Bul dünye men bolmasam özgeredi,
Özgerse zamanaqır tez keledi.”
Dep bir kün izdettirdi ölmes дәri,
Mәngilik onıñ oyı ölmew edi.*

“Bu dünya ben olmasam değişir,
Değişirse ahir zaman tez gelir.”
Diyerek bir gün arattırdı ölümsüzlük ilacını,
Ebedilik, onun düşüncesi ölmemek idi.

*İzdedi sol дәrini el sabılıp,
Qanğırıp mıñdap öldi, şarşadı jürt.
Meyirimsiz xan jarlığı ñanday qattı,
Tönip tur bar zalımdıq, bar tağılıq.*

Aradılar o ilacı halk boş yere zahmet çekip,
Nafile dolaşarak öldü binlercesi, yoruldu halk.
Merhametsiz hanın emri ne kadar da katı,
Üzerine çullanmakta tüm zalimlik, tüm acımasızlık.

*Amal ne, taba almadı eşkim de onı,
50. Bolmasa bir xabar da estilmedi.
Tartılıp jattı xannıñ jazasına,
Jandınıñ дәri izdemey bos jürgenı.*

Çare ne, hiç kimse bulamadı onu,
Olmazsa bir haber de işitilmedi.
Çekildi hanın cezasına,
İnsanların ilacı aramayarak boş duranları.

*Bul jarlıq düniyege estilipti,
Tört muxiyet, endey ötip bes qurlıqtı.
Ketkender sol betimen oralmadı,
Jawız xan buqarasın östip juttı.*

*Jandınıñ biri älsiz, biri mıqtı,
Zorlıqtı sodan bastap uǵımpıtı.
Balıqtar sodan bastap suwğa tüsip,
60. Qumırsqa iylew jasap tıǵılıptı.*

*Osılay düniyenin şırqın aldı,
Key eldin bosqın bolıp jurtı qaldı.
Mısıq pen sodan bastap it öşigip,
Qarlıǵaş julan körse şırqıradı.*

*Qorqaq bop sol sebepti qoyandar da,
Jürmeytin boldı añdar tayaw mañda.
Tawıqtın mezgıl sayın şaqıruwı
Sol kezde şırqı ketken oyañanda.*

*Tülki de sol kezde uqqan bulañdawdı,
70. Birewin jandı bitken biri aldadı.
Qorǵanıp qastasman bürkitter de,
Uyasın tasqa saldı quzardaǵı.*

*Qasqır da sodan beri malǵa öşigip,
Ayu men jolbarıs ta aldı esirip.
Xan emes, qaranıñ da öz oyi bar,
Bärin de qızıqtırdı ölmes ümit.*

*Taquwa sekemşil bop tüz qustarı,
Taw jaylap, keybirewi qır qıstadı.
Sol kezde zapı boptı, baya boptı,
80. Osı bir özen-köldin qızǵıştarı.*

Bu haber tüm dünyada işitildi,
Dört okyanus, beş kıtanın geçip tamamını.
Gidenler gittikleri yoldan dönmedi geri,
Yavuz han halkını bu şekilde yok etti.

Canlının biri halsiz, biri kuvvetli,
Zorluǵu o zamandan başlayarak anlamıştı.
Balıklar o zamandan başlayarak suya girip,
Karıncı yuva yapıp saklanmıştı.

Bu şekilde dünya telaşlandı,
Bazı yerler boşalıp boş yerleri kaldı.
Kedi ile köpek o zamandan düşmanlığa başlayıp
Kırlanç yılanı gördüğünde ötmekte.

Korkak olup o sebepten tavşanlarda,
Dolaşmamaya başladı av hayvanları yakın yerde.
Tavuğun her zaman ötmesi,
O zaman keyfi kaçmış uyandığında.

Tilki de o zaman öğrenmiş sağa sola kıvrılarak yürümeyi
Birisinin canı bitmiş birisi aldatmış.
Korunup, hasımlığından kartal da,
Yuvasını doruklardaki taşlara yapmış.

Kurtta o zamandan beri hayvanlara kastedip,
Ayı ile kaplan da büyülenmeye başlamış.
Han değil, insanların da düşünceleri var,
Hepsinin de ilgisini çekmiş ölümsüzlük ümidi.

Takva kuşkucu olup düzlük kuşları,
Bazıları dağları mekân tutup, bozkırda kışladı.
O vakitte bıkkınlık oldu, huzursuzluk oldu,
Şu bir nehir, gölün tavus kuşları.

*Bayğızdın zarlanuı äli küngi,
Sol kezde jäbir körgen janı müñli.
İzdegen bir xan üşin ölmes ömir,
Jandınñ buzılıptı barlığı.*

Baykuşun ağlaması bu gün bile,
O zamanda çok sıkıntı görmüş.
Aramışlar bir han için ölümsüzlüğü.
Canlıların değişmişti tümü.

*Talay jil ötti solay tağatı joq,
Qam-qayğı torladı eldi qara tünek.
Tozdırğan osılayşa jan bitkendi,
Özine ölmes dări tabasıñ dep.*

Yıllar geçti bu şekilde takati yok,
Gam, kaygı, sardı halkı kara dert.
Yıpratmış bu şekilde tüm canlıları,
Bana ölümsüzlük ilacını bulun deyip.

*Quzğınınñ sawıs degen şabarmanı,
90. Taratqan xan jarlığın solar tağı.
Jandınñ bärin de sol baqlaydı,
Körgeñin sol zamanda xabarladı.*

Kuzgunun sawıs⁵ adlı habercisi,
Yaymışlar hanın emrini onlar da.
Canlıların hepsine de o bakıyordu,
Gördüğünü o zamanda haber veriyordu.

*Kimderdın ketkendigin, kelgendigin,
Ne narse kimge kimniñ bergendigin.
Bärin de sol jüretin izdestirip,
Birewdin jıgılğanın, ölgendigin.*

Kimlerin gittiğini, geldiğini
Kime kimin ne verdiğini.
Hepsini de arattırıyormuş
Birisinin yıkıldığını, öldüğünü.

*Qarsı bop kimder xandı jamandadı,
Onıñ tek izdeytini jaman jağı.
Basqarğan ordanıñ bar jümıstarın,
100. Mindettep tapsırılğan soğan bəri.*

Karşı çıkararak kimlerin hanı kötülediğini,
Onun tek araştırdığı kötü tarafları.
Yönettiği şehrin tüm işleri,
Hepsi ona emredilmişti.

*Kiydirip elden bölek ala kiyim,
Deytin xan “saq qulağım, ıñarawılım.”
Jüretin küni boyı şapqılawmen,
Sol üşin suwı jetpey tanawınıñ.*

Halktan farklı olarak ala elbise giydirip,
Demişti han “habercim, gözetleyicim”
Gön boyu koşuşturup duruyordu,
Bundan dolayı suyu yetmiyormuş burnunun.

*Sözinen sıqpaytuğın xan osınıñ,
Jamandap neni aytsa da senetuğın.
Atına “sawıs” degen “qan” dı jalğap,
Mänsapqa bergen eken xan esim.*

Han bunun sözünden çıkmıyordu,
Neyi kötüleyip söylese inanıyordu.
Adına “sawıs” denilen, “kan” ı ekleyip,
Unvan olarak vermişti han ismini.

⁵ * sawıs. İyice kat kat olup kurumuş kir, donmuş kar, buz.

*Atalğan sodan bastap “sawısqañ” dep,
110. Ol atı äli küñge awısqañ joq.
Sol eken şıqılatıp turatını,
Quzğınğa “mına jaqta dawıs” bar dep.*

O zamandan başlayarak “saksağan” olarak çağrıldı.
Adı o zamandan beri değişmedi.
Bundan dolayı imiş cıvıldaşıp durması,
Kuzgunna, “bu taraftan ses geliyor” diyerek.

*Sol kezde jas şaması jüz elüwde,
Bir qart bar ular attı bul öñirde.
Özderi baqar-şaqar bir üyli jan,
Ertede mekendegen “Kiyelige”.*

O zamanlar yaklaşık olarak yüz elli yaşında,
Bir yaşlı varmış “keklik” adlı birisi o yerde.
Kendileri şamatalı bir evli kişi
Önceden mekan etmiş “Kiyeli’yi”.⁶

*Taymağan nurlı öñi jas baladay,
Qır murın, qızıl şıray, qasqa mañday.
Jasadı sonşa uzaq jas dese dağı,
120 Beynesi jiyirmedan aspağanday.*

Değişmemiş, nurlu yüzü çocuk gibi,
Şekilli burun, kızıl yüz, akıtma alın
Yaşadı o kadar uzun ömür dese dahi.
Görünüşü yirmi yaşını geçmemiş gibi.

*Uzaq jıl jasağanda küñ eskirip,
Bir qayaw bilinbeytin, bir eskilik.
Sekildi jalğız-aq küñ arada ötken,
Ğasırdı biraq küñde tüñep şığıp.*

Uzun yıllar yaşamış gün eskitip,
Bir kaygı bilinmeden, bir gelenek.
Sadece arada bir gün geçmiş gibi,
Asrı sadece bir geceymiş gibi.

*Tañirdiñ bolsa kerek sıylağanı,
Bul küñde ol söziñe kim nanadı.
Osı ular Kiyelide jatıp alıp,
Xan aytqañ sol jarlıqtı tñdamadı.*

Tanrının armağanı olsa gerek,
Bu gün o sözüne kim inanır.
O keklik Kiyeli de yaşayıp,
Hanın söylediği o buyruğu dinlemedi.

*Ulardıñ дәri izdewge barmaytıñ,
130. Sol kezdeaq xabarlanıp xanğa aytıldı.
Jiberdi sawısqañğa şerik qosıp,
-Aldıma aydap kel, dep, onday sumdı.
Kiyeli, jerdiiñ körkem jannatı edi,
Qızıqqañ sawıs körüp alğaş onı.
Qozdırğan xannıñ sonday delebesin,
Jamandaw sol söziniñ jalğası edi.*

Kekliğin ilaç aramaya gitmediği
O vakitte hana hemen haber edildi.
Göndermiş saksağanı (yanına) asker verip
-Karşıma sür getir, deyip böylesi uğursuzu.
Kiyeli, yeryüzünün görkem cenneti idi,
Hoşuna gitmişti sawısın, ilk gördüğünde onu.
Hanın çok dikkatini çektiyip,
Kötülemek, onun sözünün devamıydı.

⁶ *Kiyeli: İyeli

*Bul jerdiñ tawında ma, tasında ma,
Turatın qısı-jazı jasıldana.
Barday bop seziletin bir qudiret,
140. Kim bilsin, ölmes дәri osında ma?*

Bu yerin dağında mı taşında mı,
Durmakta yaz kış yeşil olarak.
Var gibi burada sezilen bir kudret,
Kim bilsin ölümsüzlük ilacı burada mı?

*Ulardıñ mekeni sol Kiyelide,
Ol onun quwatı da, süyewi de.
Nuw orman aynalası gülge oranğan,
Jetpeydi barlıq jerdiñ birewi de.*

Kekliğin mekânı o Kiyeli’ de,
O onun kuvveti de sevdiği de.
Sık orman etrafı gülle bezenmiş,
Güzelliğine ulaşamıyordu tüm yerin biri de.

*Bar jerden tabıyğatı özgeşe onun,
Senedi Kiyelini körmese kim?
Ulardıñ jüz elüw jas jasawı da,
Qasiyeti bolsa kerek sol mekeniñ.*

Her yerden tabiatı başka onun,
Güvenir Kiyeli’yi görmese kim?
Kekliğin yüz elli yıl yaşaması da,
Özelliğinden olsa gerek o mekânın.

*Äkeldi ulardı aydap xan aldına,
150. Bayqasañ qarar da emes obaldığa.
Tizilgen aynalası tügel şerik,
Xan otır altın taqta, tör aldında.*

Kekliği sürüp getirdi hanın karşısına,
Dikkat etsen karar da değil günahlığa.
Etrafı dizilmiş bütün asker,
Han oturmakta altın tahtta, başköşede.

*Tünerip bulttı kündey jawatuğın,
Köziniñ ağı jeñip qaraşığın.
Şoşıytın körgen adam tür-sıyqıman,
Qoñqıyğan juwan qara bolatuğın.*

Kararıp bulutlu gün gibi yağacak,
Gözünün akı yenmiş karasını.
Korkmakta gören adam yüzünü,
Kocaman iri kara olan.

*-Sen meniñ jarlığımdı tıñdamadıñ,
Muqatpaq kimdi seniñ bul mazağıñ.
Ayt qane, dep bastadı sözdin basın,
160. İyesi sen be, men be bul dalanıñ?*

Sen benim emrimi dinlemedin,
Küçümsediğin kimdi senin, alay ettiğin.
Söyle hadi, diye başladı sözüne,
Sahibi sen mi, ben mi bu yerlerin.

*Xan otır osılayşa suraqqa alıp,
Ulardan joq qılmıstı qurap tawıp.
Sawısqannıñ alğaşqı aytuwımen,
Bolıptı bәri solay turaqtanıp,*

Han durmakta bu şekilde sorguya çekip,
Keklikten yok etmişti qurap bulup
Saksağanın ilk söylediğine göre,
Hepsi bu şekilde olup bitmişti.

*Zorluqqa, zombılıqqa könedi kim,
Oylay ma qorqınıñ dep er ölimin.
Quzğınğa jawap berüw bilay tursın,
Aytarın aytıp aldı ol özinin.*

Zorluğa, zorbalığa inanır kim,
Düşünür mü korkunç diyerek er ölümünü.
Kuzguna cevap vermek şöyle dursun
Söyleyeceğini söyledi o kendinin.

*-Men seniñ jarlığınñdı tıñdamaymın,
170. Ur meylin, öltir meylin, qiyna meylin.
Öziñdey jawızdarğa janım qarşı,
Arımdı, aqıyqattı bulğamaymın!*

-Ben senin emrini dinlemiyorum,
İster vur, ister öldür, ister eziyet et.
Senin gibi zalimlere canım karşı,
Arımı, hakikati karıştırmıyorum.

*Somı aytıp ular qayta til qatpadı,
Awzınan jawap aluw qımbattadı.
Soqtırıp jendetterge dıraw qamşı,
Xan onıñ esesine qıynap ta aldı.*

Bunu söyleyip keklik başka bir şey demedi,
Ağzından cevap almak imkânsızlaştı.
Vurdurup cellatlara büyük kamçıyla,
Han ona defalarca eziyet etti.

*Tuyıqqa tirelgen soñ xan şıdamadı,
Jendetter kezek-kezek qamşı uradı.
Ketipti qañ mañdayın qamşı tilip,
180. Qızıl qan jerdı boyap tamşıladı.*

Suskunluğa direnince han sabretmedi,
Cellatlar sıra sıra kamçı vurdu.
Kamçı vurup tam anlının ortası yarılmıştı,
Kızıl kan akıp yeri boyamaya başladı.

*Tayaqtı jese de ular tabımbadı,
Jağandı kötere me ar-ujdanı.
Bir ölim jaw aldında jasuw degen,
Jiynap tur bar qayratın boyındağı.*

Sopayla dövse de keklik boyun eğmedi,
Yalanı kaldır mı arı vicdanı.
Bir ölüm düşman önünde iğne deliği kadar.
Toplamaya çalışmakta tüm kuvvetini.

*Zilzala boldı bir kez suraq üsti,
Ular qart qus boldı da bir-aq uştı.
Quzğın xan aynalıptı qaraqusqa,
Qudiret, qarasañşı, minaküşti.
Taq ta joq, joğalıptı saray dağı,
190. Jüripti jendetter tek mañayda äli.
Ulardıñ qasıyetti kiyesi me,
Kim bilsin özgergenin qalay bäre.*

Zelzele oldu bir defa sorgu üzerinde,
Keklik yaşlı bir kuş oldu da birden uçtu.
Kuzgun Han dönmüştü karakuşa,
Yaradan, baksanıza bu kuvvete.
Tahtta yok, kaybolmuştu saray dahi,
Sadece duruyordu cellatlar orada hâlâ.
Kekliğin kutsal sahibi mi,
Kim bilsin, hepsinin nasıl değiştiğini.

*Kim bilsin xalıqtıñ sol qaharı ma,
Bolmaptı bul bir küşti tosa aluwğa.
Tek quzğın tumsıǵıman pariqtalıp,
Otırdı qarǵalardıñ qatarında.*

Kim bilsin bu, halkın kahrı mı,
Olmaz bu bir kuvveti beklemeye.
Sadece kuzgun gagasından ayırt edilip,
Durdu kargaların ortasında.

*Armanı mıñ jasamaq jalmap bärin,
Sol quzğın özi bastı öz qaqpanın.
Aqırı şoqıp qaldı küresinde,
200. Ulardıñ jerge tamǵan qan daqtarın.*

Hayali bin yıl yaşamak, yok etmek her şeyi,
O kuzgun kendisi kendi tuzağına düştü.
Sonunda gagalayıp kaldı mücadelesinde,
Kekliğin yere damlayan kan lekelerini.

*Mañayı tolǵan tügel qara qarǵa,
İsine Qudirettiñ şara bar ma?
Uşıp jür sawısqañ da sıqlıqtap,
Quzğındı, bitken jandı tabalawda.*

Etrafı dolduran bütün kara karga,
İşine Kudreti'n çare var mı?
Uçup durmakta saksağanda cıvıldaşarak
Kuzgunun, insanların başarısızlığına sevinmekte.

*Quzğınınñ özgergen joq bul esimi,
Sol boldı ömirdegi ülesimi.
Şoqıǵan ulardıñ sol tamǵan qanın,
Sol eken jemtik izdep jüretini.*

Kuzgunun değişmedi bu ismi,
O oldu ömürdeki hissesi.
Gagalamakta o, kekliğin damlayan kanını,
Bundan dolayıdır leş arayıp durması.

*Dersin der mıñ jasawdıñ şeşimi ne,
210. Bäreni de ayqındaldı osı künde.
Ulardıñ qasıyeti sonıñ bäreni,
Quzğındı mıñ jasadı desüwin de.*

Derseniz bin yıl yaşamayı seçmek ne,
Hepside anlaşıldı bu günde.
Kekliğin özelliği bunların hepsi,
Kuzgunun da bin yıl yaşadığının söylenmesi de.

*Özgermey ulardıñ sol ulı esimi,
Bul künde kiye tuttı el, mine, osını.
Sol eken başka qustan bölektenip,
Mekende Ulıawdı jüretini.
Öziñ bil senbeysiñ be, senesiñ be,
Tayaqtap şubar bolǵan denesi de.
Basınıñ aqqan qanı sol kezdegi,
220. Qıp-qızıl aydar boptı töbesine.*

Değişmedi kekliğin o ulu ismi,
Bu gün de kutsal saymakta işte halk onu.
Bundan dolayı diğer kuşlardan ayrılıp,
Mekan edip uludağı yaşaması.
Sen bilirsin, inanır mısın, inanmaz mısın,
Dayaktan vücudu da beneklenmiş.
Başının o vakitteki akan kanı,
Kıpkızıl aydar⁷ oldu tepesine.

⁷ * aydar: Başın tepesindeki saç, perçem.

*Joyğan joq qasiyetin ular äli,
Uhtaw, kiyeli taw tiyanağı.
Sol eken osı künde şuwlaytını,
Bir kezgi eske tüsip jılağanı.*

*Jolınqan jawızdıqtın kesirine,
Sondıqtan az bolıptı ösüwi de.
Key jılpos Uhtawdan ular atıp,
Tartuwğa usınıp jür osı künde.*

*Tozğan da, boldı talay joğalğan da,
230. Solardıñ ketken eken bäre armanda.
Biraq ta köp jasawdı kökseydi ras,
Qustar da, jändikter de, adamdar da.*

*Boladı ökinüw de, quwanuw da,
Bolmaydı munı esten şıǵaruwğa.
Jer şarı töniregin şolsañ közben,
Äli bar quzǵımın da, uların da.*

*Qaqım joq şın ömiri burmalawğa.
Oylasañ ne joq deysiñ bul ğalamda.
Kektenem sol üşin de quzǵım körsem,
Ularğa janım aşıp şuwlaganda.*

*Ayılmay osınday bir sır jatatın,
Oqırman, öziñ tañda şın, qatasın.
Tileymin quzǵım bitken joğalsın dep,
244 Uları Uhtawdıñ mın jasasın!*

Ortadan kalkmadı kutsallığı keklığın hâlâ,
Uludağ, iyeli dağ dayanağı.
Bundan dolayıdır bu gün ötmesi,
Bir vakitlerin aklına düşüp ağlaması.

Uğradığı kötülüğün etkisinden,
Bundan dolayı az olmuştur büyümesi de.
Bazı atik olanlar uludağdan keklik avlayıp,
Getirmeye çalışır bugün de.

Sefalet düşende oldu, tamamen kaybolan da,
Onların hepsi hayalde kalmış.
Fakat çok yaşamayı çok arzu ettikleri de doğru,
Kuşların da böceklerin de insanların da.

Olur pişmanlıkta sevinçte,
Olmaz bunu hiçbir zaman akıldan çıkarmak,
Yeryüzüne baksan gözle,
Hala var kuzgun da keklikte.

Hakkım yok gerçek ömrü tahrif etmeye
Düşünsen ne yok diyorsun bu âlemde.
Kinlenirim bundan dolayı kuzgun görsem,
Kekliğe içim acır öttüğünde.

Söylenmedi olan bir sır bunun gibi,
Okuyucu kendin seç doğrusunu, hatasını.
Diliyorum kuzgun tükenip kaybolsun deyip,
Kekliği uludağın bin yaşasın!

Kaynakça :

- ÄZİBAYEVA, Bahıtjan, (1998) *Kazahskiy Dastannıy Epos*, Almatı: Ğılım İzdatelstvo.
- ÄWEZOV, Muhtar - ISMAYILOV, Edige , (1957), ”Erteğiler”, *Qazaq Erteğileri*, T. I., Almatı, VII-XXXVI.
- ÄZİBAYEVA, Baqıtjan, (2009), *Qazaq Dastandarı*, Almatı: Baspalar Üyi.
- BORATAV, Pertev Naili, (1982), *100 Soruda Türk Halk Edebiyatı*, İstanbul: Gerçek Yayınevi.
- BERDİBAY, Rahmanqul, (2005), *Epos, El Qazması*, Bes Tomdıq Şığarmalar Jıynağı, 1. Tom, Almatı: Kazığurt Baspası.
- ÇETİN, Ayşe Yücel, (2003), *Kazakistan Sahası Halk Hikâyeciliği Geleneği*, Ankara: Güzüz Eğitim Yayıncılık.
- DİLEK, İbrahim, (2008), *Altay Masalları*, Ankara: Alp Yay.
- ELİADE, Mircea, (2001), *Mitlerin Özellikleri*, (Çev: Sema Rifat), İstanbul: Om Yay.
- ERGÜN, Metin, (1997), *Türk Dünyası Efsanelerinde Değişme Motifi*, C.I., Ankara: TDK Yay.
- ĞABDULLİN, Mâlik, (1986), *Qazaq Halqının Arız Ädebiyeti*, Almatı: Sanat Baspası.
- ÖNAL, M. Naci, (2003), *Muğla Efsaneleri*, Muğla: Muğla Ün. Yay.
- PALA, İskender, (1995), *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*, (1995), Ankara: Akçağ Yay.
- SAKAOĞLU, Saim, (1980), *Anadolu-Türk Efsanelerinde Taş Kesilme Motifi ve Bu Eserlerin Tip Kataloğu*, Ankara.
- SAKAOĞLU, Saim, (1992), *Efsane Araştırmaları*, Konya.
- QASQABASOV, Seyit, (2002), *Janazıq*, Astana: Awdarma Baspası.
- QASQABASOV, Seyit – Äzibayeva, Baqıtjan, (2004) “Qazaq Dastandarı”, *Babalar Sözi*, 1. Tom, Astana: Foliant Baspası, 10-27.
- QOSAN, S., “Ular Men Quzğın”, (2006), *Babalar Sözi*, 30. Tom, Astana: Foliant Baspası. 362-363.
- Qazaq Ädebi Tiliniñ Sözdigi*, XIII. Tom, (2011), Almatı.
- YILDIRIM, Seyfullah, (2012), “Kazak Türk Folklorunda Epik Anlatmalar”, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü. (Yayımlanmamış Doktora Tezi)